

طراحی موزهی دفاع مقدس

سهیل درویش^۱

چکیده

طراحی موزهی دفاع مقدس می‌تواند نقش مهمی در انتقال ارزش‌های اجتماعی و اعتقادات معنوی جامعه به نسل‌های جوان ایفا کرده و از این طریق به همبستگی ملی کمک کند. موزه‌های دفاع مقدس مکان‌های ارزشمندی برای انتقال وقایع و تجربیات گذشته به نسل‌های آینده‌اند و در این بین، انتقال این تجربیات به جوانان و نوجوانان از اهمیت بسیاری برخوردار است. همچنین موزهی دفاع مقدس علاوه بر روایت یک واقعه‌ی تاریخی، فرهنگ‌ساز نیز هست. فرهنگی که طی هشت سال جنگ تحمیلی توسط پاک‌ترین جوانان زمین به‌منصه‌ی ظهور رسید و در تاریخ کشورمان جاودانه شد. حال موزهی دفاع مقدس علاوه بر فرهنگ‌سازی باید گویای تمامی رشادت‌ها، ابتکارات، اخلاص و تعهد و قدرت فکری و نظامی نسل جنگ باشد و بتواند پیوندی بین گذشته و حال برقرار کند.

واژگان اصلی: موزهی دفاع مقدس، فرهنگ‌ساز، تاریخ، اعتقاد، جنگ تحمیلی، تجربیات.

۱. دانش‌آموخته‌ی کارشناسی‌ارشد معماری؛ ایمیل: Soheil.darvish2000@yahoo.com

مقدمه

موزه‌ها به‌عنوان پدیده‌ای نوظهور در دنیای هنر، نقش‌ها و کارکردهای گوناگون و متفاوتی را برعهده دارند. نمایش آثار، نگهداری، آموزش و پژوهش از جمله کارکردهایی است که موزه‌ها را بیش‌ازپیش به یک نهاد اجتماعی مؤثر و تأثیرگذار تبدیل کرده است. موزه‌های جنگ در کنار دیگر موزه‌های هنری دنیا، یکی از مهم‌ترین ارکان آموزشی و پژوهشی به‌شمار می‌روند. علاوه‌براین، چنین موزه‌هایی سالانه گردشگران زیادی را از سراسر جهان جذب خود می‌کند. موزه‌های جنگ، کانونی برای انعکاس مجاهدت‌ها و تلاش‌های یک ملت در برابر حمله‌های نظامی بیگانگان بوده و یادآور دلاوری‌های انسان‌های غیور جامعه‌ای است که شجاعانه از ارزش‌های ملی، میهنی و اعتقادی خود دفاع کرده‌اند.

طراحی موزه‌ی دفاع مقدس می‌تواند نقش مهمی در انتقال ارزش‌های اجتماعی و اعتقادات معنوی جامعه به نسل‌های جوان ایفا کند و از این طریق به همبستگی ملی کمک کند. موزه‌های دفاع مقدس مکان‌های ارزشمندی برای انتقال وقایع و تجربیات گذشته به نسل‌های آینده‌اند و در این بین، انتقال این تجربیات به جوانان و نوجوانان از اهمیت بسیاری برخوردار است. همچنین موزه‌ی دفاع مقدس علاوه‌بر روایت یک واقعه‌ی تاریخی، فرهنگ‌ساز نیز هست. فرهنگی که طی هشت سال جنگ تحمیلی توسط پاک‌ترین جوانان زمین به‌منصه‌ی ظهور رسید و در تاریخ کشورمان جاودانه شد. حال موزه‌ی دفاع مقدس علاوه‌بر فرهنگ‌سازی باید گویای تمامی رشادت‌ها، ابتکارات، اخلاص و تعهد و قدرت فکری و نظامی نسل جنگ باشد و بتواند پیوندی بین گذشته و حال برقرار کند.

نظر به اینکه حفظ ارزش‌های فرهنگی و تاریخی هشت سال دفاع مقدس و انتقال تمامی تجارب و رویدادهای آن وظیفه‌ای دینی و ملی است، این پژوهش به‌دنبال طراحی موزه‌ای است که یاد و خاطره‌ی ارزش‌های مقدس جنگ را زنده نگه داشته و از این طریق انتقال‌دهنده‌ی فرهنگ و ارزش‌های هشت سال دفاع مقدس باشد. بی‌تردید، طراحی موزه‌ی دفاع مقدس می‌تواند گام مهمی در پاسداشت فرهنگ و حماسه‌ی عظیم هشت سال دفاع مقدس باشد.

پیشینه‌ی تحقیق

در بسیاری از کشورها، موزه‌ی جنگ از مراکز بازدید ملی به‌شمار می‌رود. این موزه‌ها معمولاً محل نگهداری ابزارآلات و ادوات جنگی و تلاش هنرمندان برای تثبیت دلاوری‌های سربازان، فرماندهان

و حضور مردم در دفاع از کشور خویش است. هم‌اکنون حدود ۸۰ کشور از جمله انگلستان، آلمان، روسیه، آمریکا، کره و ژاپن دارای موزه جنگ هستند که در مواردی شهرت آن‌ها از سطح ملی نیز فراتر رفته است.

ایران که در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ هجری شمسی درگیر جنگی تحمیلی بود، علی‌رغم شرایط بسیار ویژه‌ای که بر کلیت دفاع از مرزهای عقیدتی و جغرافیایی آن حاکم بود و تلاش فراوانی که برای ثبت و ضبط حماسه‌ها و حرکات آن‌دوران صورت گرفته، هنوز موفق به ایجاد مکانی درخور و شایسته نشده است.

در سال‌های گذشته به‌منظور حفظ بخشی از این آثار و به‌نمایش گذاشتن آن‌ها در ایام خاص تلاش‌هایی صورت گرفته و فضاهایی با عنوان فرهنگ‌سرای دفاع مقدس در شهرهای درگیر جنگ همچون خرمشهر، ایلام، کرمانشاه، سنندج و ... تدارک دیده شده است.

عملکرد این مراکز در سطح شهر محل احداث بوده و علی‌رغم ظرفیت‌های خوبی که به لحاظ مواد اولیه در آن‌ها وجود دارد، نتوانسته‌اند جنبه‌ی ملی به خود بگیرند. متأسفانه به موزه‌ی دفاع مقدس که تلاش دارد در سطحی وسیع‌تر شاهد نمایش آن‌همه حماسه و ایثار باشد، اهمیت چندانی داده نشده است.

باتوجه‌به موارد گفته‌شده، ضروری است تجربه‌ی کشورهای دیگر نقد و بررسی شود و با ارزش‌های نهفته در نوع و نحوه‌ی بررسی مسأله‌ی دفاع در دو بُعد ملی و عقیدتی و ویژگی‌های رزم در دهه‌های اخیر تلفیق شود.

شایان ذکر است از همان آغاز جنگ، حفظ و حراست از اسناد و مدارک نظامی و طرح‌ها و تصمیمات دفاعی در دستور کار سازمان‌های ذی‌ربط قرار داشته و اکنون به‌صورت تحلیل‌هایی در خلال سال‌های ۷۴-۱۳۷۲ بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، با استفاده از مهندسیین مشاور ذی‌صلاح اقدام‌به بررسی تحلیلی از آنچه سایر ملل در این خصوص انجام داده‌اند، کرده است.

روش پژوهش

روش پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است که با مرور، واکاوی و ترکیب سوابق مطالعاتی موجود صورت گرفته است و از طریق مطالعات نظری به چارچوب تحقیق تبدیل می‌گردد و با مطالعات تجربی موضوع موردنظر تدقیق و مبانی و اصول موردنظر به شکل مدل تحلیلی ارائه می‌شود. برای انجام مطالعه، از شیوه‌های مرسوم جمع‌آوری اطلاعات اعم از اسنادی و میدانی بهره‌گیری شده است. برای این تحقیق از ابزارهای متعدد و متنوعی برای گردآوری اطلاعات استفاده خواهد شد.

۱- تعریف موزه

ریشه‌ی واژه موزه از لغت یونانی (Mousein)، از روی معبدی که به موزه اختصاص داشته، اقتباس شده است. موزه در دوران باستان و کلاسیک، جایگاه پرستش موزها و موزها خدایان هنر بوده‌اند که رویدادهای باشکوه گذشته، هنرهای عامیانه، موسیقی، شعر، شادمانی و هماهنگ‌سازی به ایشان نسبت داده شده است (طیب جم، ۱۳۷۶). این کلمه در زبان انگلیسی (Museum)، در زبان فرانسه (Musee)، و در زبان ایتالیایی (Museo) را به خود گرفته است. در بند ۳ و ۴ اساسنامه‌ی شورای بین‌المللی موزها (ICROM)، موزه‌ها به این ترتیب تعریف شده‌اند: «موزه مؤسسه‌ای است دائمی و غیرانتفاعی که درهای آن به روی همگان گشوده است و در خدمت جامعه و پیشرفت آن فعالیت می‌کند. هدف موزه‌ها تحقیق در آثار و شواهد برجای مانده‌ی انسان و محیط‌زیست او، گردآوری، حفظ، بهره‌وری معنوی و ایجاد ارتباط بین این آثار، به‌ویژه به‌نمایش گذاردن آن‌ها به‌منظور بررسی و بهره‌وری معنوی است» (صمدی رندی، ۱۳۷۶).

در تعریف جدید، موزه به‌عنوان نهادی فرهنگی که خود یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های نشان‌دهنده‌ی توسعه‌ی فرهنگی و اجتماعی است، محسوب می‌شود. بنابراین «موزه یک فرهنگ، نسبت، رابطه و حتی نوعی آگاهی، معرفت و منظر بشر مدرن از هر واقعیت، پدیده و رویدادی است که برایش به این یا آن طریق، موضوعیت و معنای تاریخی و معرفتی دانسته است (مالصالحی، ۱۳۸۳).

۲- گونه‌شناسی موزه‌ها

شناخت خصوصیات مختلف موزه‌ها برای طبقه‌بندی و گونه‌شناسی آن، از یک‌سو بر مکان‌یابی، نحوه‌ی فعالیت و نقش فرهنگی آن‌ها در جامعه و از سوی دیگر بر برنامه‌ریزی و طراحی آن‌ها تأثیر دارد. ازجمله‌ی این عوامل می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱-۲ طبقه‌بندی محتوایی

بهترین شیوه‌ی طبقه‌بندی موزه‌ها را طبقه‌بندی محتوایی می‌دانند؛ زیرا ماهیت اشیاء و آثار به‌نمایش درآمده بازتابی از آرمان و اندیشه‌ی انسان، محیط فرهنگی و اجتماعی، کار و خلاقیت آن در گذشته و حال است که اهداف و فعالیت‌ها و خط‌مشی موزه را مشخص می‌کند.

۲-۲ طبقه‌بندی قراردادی

موزه‌هایی با عناوین کلی، جهانی، ملی، منطقه‌ای و محلی وجود دارند که براساس تعریف ارائه‌شده توسط ایکوم طبقه‌بندی شده‌اند و مشتمل بر ۴ گروه می‌شوند:

گروه اول: موزه‌های جهانی که شامل موزه‌ها و محوطه‌ها و ابنیه‌ی تاریخی است که در میراث جهانی توسط یونسکو به‌ثبت رسیده‌اند.

گروه دوم: موزه‌های ملی که به منزله‌ی موزه‌ی مادر به حساب می‌آیند و در مراکز بزرگ یا پایتخت‌ها ایجاد شده‌اند.

گروه سوم: موزه‌های منطقه‌ای که نمایان‌گر فرهنگ، تاریخ و اجتماع و در واقع یک پایگاه فرهنگی هستند که شناختی از فرهنگ آن منطقه ارائه می‌دهند.

گروه چهارم: موزه‌های محلی در واقع همان موزه‌های منطقه‌ای هستند که در مقیاسی کوچکتر و ویژگی‌های محلی را معرفی می‌کنند.

۲-۳ طبقه‌بندی موضوعی

نحوه‌ی برخورد با مبحث موزه‌شناسی به‌گونه‌ای بسیار نزدیک به نظم آکادمیک موزه‌ها بستگی دارد. تفسیر نظامی که از این طریق موزه‌ها به‌خود می‌گیرند سبب طبقه‌بندی موضوعی آن‌ها می‌شود. از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- موزه‌ی علوم (فناوری، مردم‌شناسی، زمین‌شناسی، تاریخ طبیعی و ...)
- موزه‌ی تاریخی و آرشیوی (باستان‌شناسی، موزه نیروی انسانی)
- موزه‌ی تاریخ هنر (هنر معاصر، مدرن، فرش و ...)
- موزه‌ی نظامی (جنگ، نیروی نظامی، زمینی، دریایی و ...)

از آنجایی که ماهیت و ذات دفاع مقدس دارای مشخصه‌ی نظامی است، موزه‌های دفاع مقدس را می‌توان هم جزو موزه‌های نظامی و هم به‌لحاظ ویژگی‌های هنری جزو موزه‌های هنرهای معاصر در نظر گرفت.

۳- ساختار موزه‌ی دفاع مقدس

برای ساختار کلی موزه‌ی دفاع مقدس روایت‌های گوناگونی می‌توان در نظر گرفت. پس از بررسی‌های مختلف چهار روایت زیر به‌نظر قابلیت عنایت بیشتری داشتند:

- ساختار موزه بر مبنای ترتیب زمانی
- ساختار موزه بر مبنای ترتیب موضوعی
- ساختار موزه بر مبنای نقش مردم در جنگ
- ساختار موزه بر مبنای ارزش‌های متعالی

روایت‌های دیگری چون از شهر تا جبهه (بدرقه‌ی رزمنده تا بازگشت او)، از جبهه تا شهر (وقایع بازگشت از جبهه تا استقبال در شهر)، عملیات رزمی، رمز عملیات‌ها یا بر مبنای حضور و

فعالیت نیروهای سه‌گانه‌ی ارتش، سپاه و بسیج و همچنین موارد دیگری می‌توان طراحی کرد؛ ولی برای رسیدن به یک انسجام برای طراحی به موارد چهارگانه بادقت بیشتری پرداخته می‌شود.

۱-۳ ساختار موزه بر مبنای ترتیب زمانی

جنگ حدود هشت سال (از ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ تا ۲۹ مرداد ۱۳۶۷) طول کشیده است. حوادثی که در این دوره به‌لحاظ تاریخ جنگ‌ها اتفاق افتاده، فراوان است و اگر لحظات ناب آن بادقت انتخاب شود، می‌تواند مجموعه‌ای غنی برای زمینه‌ی طراحی فراهم آورد.

اما تاریخ‌نویسان و تحلیل‌گران جنگ با روش‌ها و شیوه‌های گوناگونی این دوران را محدود به حوادث و وقایع هرسال و یا به حملات عراق علیه ایران و دفاع ایران برای بیرون‌کردن دشمن کرده‌اند. بنابراین می‌توان با تمسک به این‌مدت به نمایش آثار این دوره‌ی مهم تاریخی پرداخت و با استناد به نقاط عطف آن، شکل ظاهری موزه را طراحی کرد. گونه‌ی دیگر برخورد زمانی با جنگ براساس عملیات جنگی قابل طراحی و دارای وجهه‌ای ماندگار و قابل‌دفاع خواهد بود. وقایع اتفاق‌افتاده در این حمله‌ها و عملیات، مهم و سرنوشت‌ساز هستند. ارائه‌ی فضاهای مختلف برای بیان پیش‌زمینه‌ی عملیات تا لحظات پیروزی و یا شکست در آن‌ها به‌خوبی تصویرگر دوران هشت سال دفاع مقدس خواهد بود.

۲-۳ ساختار موزه بر مبنای ترتیب موضوعی

حمله‌ی بی‌دلیل صدام به ایران، در شرایطی که انقلاب اسلامی اولین سالگرد خود را تجربه می‌کرد و ماهیت دفاع مقدس، مملو از موضوعات و دیدگاه‌های متنوعی است که هرکدام با حواشی خاص خود می‌توانند ایده‌های اولیه‌ای را برای طراحی فضای خارجی و یا داخلی موزه به ذهن متبادر کنند. ملغی کردن یک معاهده‌ی بین‌المللی که باید مورداحترام همه‌ی کشورها و به‌خصوص امضاءکنندگان آن باشد، حداقل درکنار درب ورودی موزه، می‌تواند سوژه‌ی بسیار مناسب و جذابی برای بازدیدکننده باشد. در ادامه به‌لحاظ موضوعی می‌توان به مواردی همچون تصمیم‌های سیاسی، سرنوشت جنگ در مقاطع مختلف، وقایع جبهه، ابتکارات جدید در غافلگیری دشمن و شیوه‌های دفاعی تدابیر نظامی و جنگ‌های نامنظم اشاره کرد.

۳-۳ ساختار موزه بر مبنای نقش مردم در جنگ

مهمترین بخش جنگ از لحاظ نقش مردم در جنگ، قابلیت بحث و بررسی مفصلی را دارد. واقعیت دفاع مقدس این است که مردم به طور عام و آن‌هایی که در کنار مرز زندگی می‌کردند، قبل از آنکه مسئولان و نیروهای نظامی درگیر جنگ شوند، با وسایل ابتدایی به مقابله و رُیارویی با جنگ پرداختند.

بنابراین رشادت‌هایی که توسط مرزنشینان صورت پذیرفت و اسارت‌ها و شهادت‌هایی را نیز به دنبال داشت، نباید به فراموشی سپرده شود. وقایع خرمشهر و کوچ‌های مکرر مردم ایلام به کوه‌های اطراف به تنهایی می‌تواند روایت صادقی از جنگ را در کالبد یک موزه بازگو کند. از سوی دیگر تکیه و ایمان رهبری جنگ به حضور مردم در جنگ (چه در جبهه با اعزام نیروهای مردمی مانند بسیج و چه در شهرها و روستاها برای تأمین مایحتاج جبهه) ناگفته‌های زیادی را در سینه‌ها نگه داشته است.

۴-۳ ساختار موزه بر مبنای ارزش‌های متعالی (مفهومی، حماسی)

شناخت حقیقت دفاع مقدس و جست‌وجو در زوایای پنهان ولی ماندگار آن، می‌تواند دقیق‌ترین ایده‌های معمارانه را ارائه دهد. این نوع برخورد با دفاع مقدس نگاهی است که ضمن بررسی ابعاد مختلف دفاع مقدس، ماهیت جنگ و مفاهیم آن را برای یک تداوم تاریخی متجلی می‌سازد. اگر این مسئله با دقت مورد تحلیل قرار گیرد، قابلیت انتقال یک اندیشه‌ی متعالی نیز در یک مرحله‌ی مهم به طور مشخص ثبت و به نسل‌های آینده منتقل خواهد شد. برای رسیدن به مرزهای این ساختار دیدگاه‌ها و رویکردهای متفاوتی به جنگ و دفاع وجود دارد که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

۴- دیدگاه‌های مختلف درباره‌ی جنگ

دیدگاه‌های مختلفی درباره‌ی جنگ وجود دارد که عبارت‌اند از:

۴-۱ دیدگاه جامعه‌شناسان

جامعه‌شناسان که در تبیین مسائل اجتماعی بیشترین تلاش را می‌کنند، معتقدند جنگ از جمله واقعیات زندگی انسانی است که باید از زوایای گوناگون بدان پرداخته شود. ژرژ زیمل، جامعه‌شناس آلمانی معتقد است: «ستیز، یکی از عناصری است که زندگی اجتماعی را تشکیل می‌دهد؛ زیرا کشمکش همواره مستلزم کنش اجتماعی است، همان‌طور که وجود کنش متقابل

اجتماعی نیز لازمه‌ی همکاری و مساعدت اجتماعی است و بنابراین منازعه و همکاری همزاد و همپای یکدیگر در زندگی بشر حضور داشته‌اند» (ادیبی سده، ۱۳۸۲).

از نظر کلاوزویتس، جنگ به دو بخش متمایز قابل تفکیک است:

۱. جنگ نامرئی که دارای زمینه‌ای فرهنگی است.

۲. جنگ عینی که ملموس و میدان آن کارزار و کشت و کشتار است.

بنابر نظر این تحلیل‌گر، که از بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی نوین جنگ به‌شمار می‌رود، عقیده دارد در مرحله‌ی اول باید با جنگ فرهنگی، سیاسی و روانی دشمن را به‌زانو درآورد و در صورت به‌نتیجه‌نرسیدن در ادامه به جنگ ملموس یعنی قتال دست زد تا دشمن تسلیم شود. به‌عقیده‌ی او ماهیت جنگ سیاسی است و اصولاً جنگ، ادامه‌ی سیاست با زبانی دیگر است (جهانگلو، ۱۳۷۸). بوتول نیز درباره‌ی ماهیت جنگ اشاره می‌کند: «جنگ امری عادی است و صلح امری غیرعادی. البته این بیان یک نظریه‌ی افراطی در خصوص جنگ و صلح است، اما نظر متعادل‌تر آن است که جنگ را یک بیماری اجتماعی تلقی کنیم (بوتول، ۱۳۶۴).

۴-۲ دیدگاه روان‌شناسان

روان‌شناسان معتقدند جنگ از خصوصیات طبع بشری است. مطابق این نظریه، بشر فطرتاً درنده‌خو و متجاوز است و بنابراین جنگ، اجتناب‌ناپذیر است (روسک، ۱۳۶۹). آن‌ها انتظار جنگ را از ویژگی‌های روانی جوامع انسانی می‌دانند. گفته شده است «این بدان معنا نیست که آن‌ها همواره جنگ را می‌طلبند؛ کسی که دیروز جنگجو بوده، امروز شاید صلح را ترجیح دهد و البته بعید نیست مدتی بعد پرخاشگری خود را که موقتاً فروکش کرده بازابد» (بوتول، ۱۳۶۸). از سوی دیگر برخی معتقدند «نگرانی از حمله‌ی یک گروه انسانی به آن‌ها، جوی ناآرام و نگران‌کننده را ایجاد می‌کند تا حالت آمادگی نبرد و دفاع خود را به‌فراموشی نسپارند» (ادیبی سده، ۱۳۸۲).

۴-۳ تبیین زیست‌شناختی جنگ

طبق این نظریه که انسان در شکل و هیئت حیوانی‌اش به‌تصویر کشیده شده و شکل دیگر آن همان نظریه‌ی تنازع بقای داروین درباره‌ی حیوانات است، اظهار داشته نزع و درگیری‌های انسان برای ماندن امری طبیعی است. طبق قانون طبیعی بقای انطباق یا بقای اصلح، بشر ناگزیر از جنگ بوده

است تا قوی‌ترین، مجهزترین و شایسته‌ترین اشخاص برای حکومت بر دیگران انتخاب شوند (ادیبی سده، ۱۳۸۲).

۴-۴ تبیین مارکسیستی جنگ

مارکسیسم، جنگ را نتیجه‌ی حتمی و اجتناب‌ناپذیر رقابت بین کشورهای سرمایه‌داری می‌داند؛ بدین معنی که آن‌ها برای بهره‌کشی و استعمار کشورهای ضعیف، دسترسی به بازارهای جهانی برای فروش محصول‌های تولید خود و کسب مواد اولیه‌ی ارزان و مرغوب با یکدیگر نبرد می‌کنند.

۵- رویکردهای مختلف به جنگ

مطالعه‌ی رویکرد هر ملتی به جنگ، می‌تواند به نوعی در ارائه‌ی ایده‌های طراحی کمک کند. این رویکرد، طیف نسبتاً وسیعی از شرایط اجتماعی، سیاسی، نظامی و اعتقادی را دربرمی‌گیرد. این رویکردها که مشتمل بر رویکرد سیاسی-نظامی، انتقادی، اعتقادی، هنری و حماسی بودند، هرکدام وجوه متفاوت و ایده‌های مشخصی را برای طراحی پیشنهاد می‌کردند. علاوه‌براین رویکردها، راهبردهای طراحی که چگونگی فضاها و میزان آن‌ها و همچنین عرصه‌های مختلف را دربرمی‌گیرند، هدایت بخشی از طراحی را برعهده دارند.

۵-۱ رویکرد سیاسی-نظامی

این رویکرد در حوزه‌های نظامی، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی نظریه‌پردازان بسیاری را به‌خود دیده است. البته اکثر آن‌ها پس از فروکش کردن جنگ به تبیین آن می‌پردازند. این رویکرد می‌تواند در بخش اطلاع‌رسانی و پژوهش، محققان فراوانی را تغذیه‌ی فکری کند. ادامه‌ی مطلب با شرح این رویکرد دنبال می‌شود.

۵-۱-۱ نظریه‌ی هم‌پیوستگی جنگ و انقلاب

برخی از نظریه‌پردازان از رابطه‌ی نزدیک میان انقلاب و جنگ در طول تاریخ یاد کرده و جنگ ایران و عراق را در این راستا تبیین کرده‌اند. در این خصوص گفته شده است: «تغییر وسیع در یک کشور و جایگزینی آن با رژیم انقلاب و ادعاهای آن بر همسایگانش، اجباراً به ثبات منطقه ضرر می‌زند و انقلاب ایران از دو نظر این توازن را به‌خطر افکند؛ اول اینکه از لحاظ نظامی، ارتش شاه را با ارتشی به‌ظاهر انقلابی تعویض کرد و ثانیاً از لحاظ سیاسی، سیاست محافظه‌کاری به قدرتی انقلابی تبدیل شد که اعای صدور شیوه‌ی اسلامی و به‌خطر افکندن سیاست داخلی کشورهای همسایه را داشت (چوبین، ۱۳۷۱).

۲-۱-۵ نظریه‌ی معتقدین جنگ با جوهر سیاسی

جیمز بیل استاد علوم سیاسی معتقد است «دلیل واقعی جنگ، درگیری سیاسی برای دست‌یافتن به برتری و سلطه‌یافتن بر خلیج فارس بود. در این روند عراق امیدوار بود انقلاب ایران را در نقطه‌ی خفه کند (بیل، ۱۳۷۱)». کردزمن نیز وقوع جنگ را حاصل رقابت سیاسی ایران و عراق برای تبدیل به قدرتی منطقه‌ای ارزیابی کرده است. فولر، نویسنده و تحلیل‌گر سیاسی سیانیز با تحلیل روند ماهیت منازعات ایران و عراق از مسائل مرزی و ژئوپلیتیک به رقابت‌های سیاسی و ایدئولوژیک، وقوع جنگ را اجتناب‌ناپذیر کرده است (درودیان، ۱۳۸۱).

۳-۱-۵ نظریه‌ی تحولات سیاسی و نظامی

«هدف سیاسی که صدام را به آغاز جنگ واداشت این بود که با محدود کردن انقلاب اسلامی ایران بقای خویش را تضمین کند؛ هدفی که به‌طور منطقی، راهبرد مذاکره بعد از حمله‌ی محدودی می‌توانست آن را تأمین کند (نورز، ۱۳۸۷)».

موضوع جنگ و دفاع از مباحث بسیار مهم در حقوق سیاسی و به‌خصوص بین‌المللی است. تحلیل‌گرانی که در این زمینه کار کرده‌اند از همان ابتدا میان علت اصلی جنگ با بهانه‌ها و دستاویزهای آن تفاوت قائل شده‌اند. «جنگ به‌عنوان پدیده‌ای سیاسی، کارکردهایی را ممکن می‌سازد که در هر جامعه‌ی بشری از اهمیتی اساسی برخوردار است (دونرتی، ۱۳۷۶)».

بر اساس این گفته باید ساختارها، شرایط و زمینه‌های اجتماعی را نیز در نظر گرفت و توجه کرد که «تمامی جنگ‌ها، پاسخ‌هایی فرهنگی زاده‌ی آشکال جمعی احساسات و ارزش‌ها هستند (دونرتی، ۱۳۷۶)».

۴-۱-۵ نظریه‌ی جنگ، تهدید و فرصت

برخی از تحلیل‌گران به این مسأله اذعان دارند که صدام انتظار داشت در مقابله با تهدید انقلاب ایران، جهان عرب از او نه تنها به‌عنوان قهرمان تقدیر کند، بلکه او را ناجی خود بداند؛ چراکه جنگ برای مهار ایران و تهدیدهای اسلامی ناشی از آن انجام گرفت. پلیر و جانسون نیز معتقدند «شیعیان عراق به پیروی از مردم ایران شورش می‌کردند و صدام می‌بایست شورش کردهای عراق را نیز کنترل می‌کرد و به‌همین دلیل در نهایت دست به حمله می‌زد (پلیر، ۱۳۸۰)». در هر حال، با استفاده از

تحلیل‌های موجود، صدام این فرصت را غنیمت شمرده و معتقد بوده است بهترین فرصت برای حمله به ایران و اعاده‌ی حق عراق، راه‌اندازی جنگ است.

۵-۱-۵- نظریه‌ی جنگ عملیات نظامی

اقدام نظامی که در نتیجه‌ی رقابت تسلیحاتی دو یا چند کشور شکل می‌گیرد، از جمله عوامل بروز جنگ شمرده شده است. طبیعی است هر کشوری نگران امنیت داخلی خویش باشد. اینکه کشورها به دلیل مجموعه‌سلاح‌هایی که دارند، می‌جنگند یا اینکه سلاح دارند تا از خود دفاع کنند، هنوز مورد بحث است. «عمده‌ی تحلیل‌گران معتقدند تسلیحات موجب جنگ نمی‌شود، بلکه بیشتر نشانه و نتیجه‌ی بدگمانی، دشمنی و منازعه‌ی میان جوامع است (درودیان، ۱۳۸۱)».

ایران در دوره‌ی حکومت پهلوی دارای امکانات تسلیحاتی فراوانی بود. آخرین جنگ‌افزارها از کشورهای مختلف خریداری و ذخیره می‌شدند. کشورهای منطقه نیز از این امر باخبر بودند. با وقوع انقلاب اسلامی و تصفیه‌ی ارتش و بازگرداندن هواپیماهای جنگی توسط دولت موقت، موازنه‌ی سلاح نیز دچار اختلال شد.

از سوی دیگر عراق با برنامه‌ریزی آمریکا خود را برای یک عملیات نظامی آماده می‌کرد. صدام نیز شخصاً از مناطق مختلف بازدید و آمادگی نیروها را زیر نظر داشت. در همین زمان صدام اعلام کرد که «اکنون ما نیروی نظامی مناسبی برای بازپس‌گیری سه جزیره‌ی اشغالی فراهم کرده‌ایم».

۵-۲- رویکرد انتقادی

رویکرد انتقادی به جنگ، عمدتاً به مخالفت با جنگ منجر شده است. طیف وسیعی از مردم و اندیشمندان خرابی‌های ناشی از جنگ، کشتار جوانانی که در خط مقدم می‌جنگند، فلج‌شدن چرخ‌های اقتصادی و در نتیجه رواج بیکاری و بی‌بندوباری اجتماعی را از دستاوردهای جنگ می‌دانند و بنابراین با آن مخالفت می‌کنند.

اینکه خون‌ریزی امر مذموم و ناپسندی است بر کسی پوشیده نیست؛ اما حوزه‌ی جنگ دارای دو وجه بسیار مهم است: وجه دفاع و وجه تجاوز.

عمده‌توجه این رویکرد، گریز از کارزار و وحشت از جنگ را تبلیغ می‌کند. نفرت از جنگ و نگاه به تخریب‌ها در نتیجه‌ی تجاوز، حاصل نگاه این رویکرد است. استفاده‌ی مثبتی که از این تفسیر می‌توان داشت، این است که حفظ بخشی از ویرانی‌ها به دست هنرمندان می‌تواند واقعیت‌های جنگ

را به آثار ماندگاری تبدیل کند. از جمله‌ی این مفاهیم، می‌توان به تخریب مکان‌های خاص مانند مساجد، مدارس، بازارها و مغازه‌ها اشاره کرد. بازسازی هنرمندانه‌ی این اماکن می‌تواند فضاها را دیدنی بسیاری را ایجاد کند.

۶- نحوه‌ی بیان در موزه‌ی دفاع مقدس

هدف این موزه ارائه‌ی تحلیل سیاسی یا دادن آمار و اطلاعات جنگ و ذکر تاریخ جنگ نیست. تاریخ و اطلاعات و تحلیل سیاسی را باید در کتاب، مجله، فیلم و ... ارائه کرد. اگرچه از همه‌ی این‌ها استفاده می‌شود و موزه جز این‌ها چیزی ندارد؛ اما نحوه‌ی سازماندهی و بیان کلی موزه هیچ‌یک از این‌ها را به‌تنهایی هدف خود قرار نمی‌دهد؛ در نتیجه:

الف- نحوه‌ی بیان در کل موزه‌ی جنگ ترکیبی است از اولاً اطلاع‌دهی و آموزش و اثر بر ذهن مخاطب (با پرداختن به ظاهر جنگ) و ثانیاً القای حس و حال و اثر بر دل و عواطف مخاطب (با پرداختن به باطن جنگ).

ب- موزه در کل ترکیبی است از بیان تبلیغاتی و بیان هنری، اما اولویت و حاکمیت با بیان هنری (هنر حقیقی) است و از تبلیغات تنها در موارد ضروری در چهارچوب مصالح جمهوری اسلامی استفاده می‌شود.

ج- اصل در موزه بر بیان غیرمستقیم است و پیام‌ها در مجموع (و نه لزوماً در اجزاء) به‌نحو غیرمستقیم و غیرصریح منتقل می‌شود.

د- اساس در نحوه‌ی بیان کل موزه، برگزیده‌گویی است.

در یک حکم نهایی و خلاصه می‌توان گفت: «موزه‌ی دفاع مقدس» مجموعه‌ای است که در آن از اسناد و آثار عینی جنگ گرفته تا انواع تمهیدات هنری و صحنه‌پردازی‌ها و فضاسازی‌ها برای بیان مفاهیم ظاهری و باطنی جنگ استفاده می‌شود. اما بیان این مجموعه به‌عنوان یک کل، بیان هنری است. یعنی کل این مجموعه فرهنگی، از آغاز تا انتها، یک اثر هنری است. البته اجزای آن بعضاً هنری و بعضاً غیرهنری‌اند. اما همه در خدمت آن بیان هنری کلی قرار دارند. از شاخصه‌های اصلی این بیان هنری، هماهنگی (هارمونی)، گزیده‌گویی و انتخاب‌گری و تکیه‌بر اثرگذاری بر دل‌هاست.

۷- انگیزه‌ی مراجعه به موزه‌ی دفاع مقدس

این که موزه بر مبنای کدام انگیزه مخاطبان برای بازدید، طراحی می‌شود نکته‌ای است که قطعاً بر برنامه و طرح موزه اثر می‌نهد. اگرچه موزه باید قابلیت داشته باشد که مردم را به انگیزه‌های مختلفی به خود جلب کند و نیازهای گوناگون آن‌ها را در موضوع خود پاسخ دهد، می‌توان بیان کرد که انگیزه‌ی مراجعه به موزه را باید با ولولیت زیر در نظر داشت:

۱. مراجعه برای بازدید و اثرپذیری قلبی و عاطفی؛
۲. مراجعه برای آشنایی کلی با حادثه‌ای به نام دفاع مقدس و آموزش اجمالی و توجیه‌شدن در اهداف و مسیر انقلاب و جنگ؛
۳. مراجعه برای تفنن و گذران اوقات فراغت؛
۵. مراجعه برای تحقیق.

نتیجه‌گیری

مباحث ارائه‌شده در این مقاله عمدتاً به منظور شناخت عواملی است که موزه‌ی دفاع مقدس را در رسیدن به اهداف خود هدایت می‌کند. بدین منظور مباحث نظری مربوط به جنگ و ماهیت آن و سپس تجارب عملی تاریخی که پایداری خود را حفظ کرده‌اند، مورد مطالعه قرار گرفت. حاصل این مطالعات، نوعی ادبیات واقع‌گرایانه را درباره‌ی مسأله‌ی جنگ در اختیار نگارنده قرار داد. اینکه جنگ دارای دو رویکرد کاملاً متضاد است، بر کسی پوشیده نیست. کارکرد منفی آن تخریب اماکن، فلج کردن امور اقتصادی، افزایش آسیب‌های روانی اجتماعی و وحشت از نابودی نسل‌ها را به دنبال خواهد داشت. کارکرد مثبت آن بنابر آنچه اهل اندیشه نوشته‌اند، نیز قابل ملاحظه است.

جای شگفتی است که علی‌رغم نگرش عمومی منفی به جنگ، طرفداران مثبت آن بیشتر و استدلال آن‌ها قوی‌تر است. در اینجا به دو نمونه از این نظرات اشاره می‌شود. گفته شده است: «جنگ عامل وفاق ملی است. براساس نظریه‌ی کوزر و زیمل جنگ‌ها به کاهش تشنجات درونی جامعه کمک فراوانی کرده است (می‌یر، ۱۳۷۱)». همچنین «جنگ عاملی است که می‌تواند آگاهی اجتماعی هر ملت را با حراست از وحدت آن در برابر هرگونه فردگرایی استحکام بخشد (جهانگلو، ۱۳۷۸)».

درباره‌ی موزه‌ی دفاع مقدس که ماهیت جنگ را در حوزه‌ی دفاع پیگیری کرده و ارزش‌های الهی را در حقیقت آن پیگیری کرده، نوعی تسلط انسان بر جنگ را می‌توان مشاهده کرد. واقعیت قضیه این است که فرزندان ایران با آموزه‌ها و رهنمودهای اسلامی و با حضور مبنایی در مهمترین واقعه‌ی پس از پیروزی انقلاب اسلامی، برتری و تسلط خویش را از یک تجاوز تحمیلی به‌شکلی

تاریخی بیان داشته‌اند. انسان در این جنگ بزرگتر از واقعه‌ی جنگ نمایان گشت و با ابزارهای مختلف از جمله هنر پیوسته در پی تثبیت آن است. موزه‌ی دفاع مقدس که در جست‌وجوی راهی به‌منظور حفظ و نگهداری آن ارزش‌ها است، می‌خواهد که خود نیز به‌عنوان یک اثر معماری ظرف مناسبی برای آن اندیشه باشد. بنابراین سعی شده است که مطالعه‌ی نظری و عملی دارای مبنای محکمی باشد.

فهرست منابع

- ابوغزله، عبدالحلیم (۱۳۸۰)؛ «جنگ عراق و ایران»؛ تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
- ادیبی سده، مهدی (۱۳۸۲)؛ «جامعه‌شناسی جنگ و نیروهای نظامی»؛ اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- اسکوفیلد، ریچارد نیل (۱۳۸۵)؛ «بررسی تاریخی مسأله‌ی عراق به خلیج فارس: درهم‌تنیدگی مشاجرات مرزی عراق با ایران و کویت»؛ مترجم: م. علوی‌پور؛ ی. میرشکاران؛ تهران: انتشارات یاد.
- ایروانی، محمود (۱۳۷۱)؛ «روان‌شناسی احساس و ادراک»؛ تهران: انتشارات سمت.
- بوتول، گاستون (۱۳۶۴)؛ «اتبعی در ستیزه‌شناسی»؛ مترجم: ح. پویان؛ تهران: انتشارات چاپخش.
- بوتول، گاستون (۱۳۳۸)؛ «جامعه‌شناسی جنگ»؛ مترجم: ه. فرخجسته؛ تهران: انتشارات سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- بیل، جیمز آلن (۱۳۷۱)؛ «عقاب و شیر»؛ مترجم: م. غلامی؛ جلد دوم؛ تهران: انتشارات شهرآب.
- پایتر، ایفان (۱۳۸۰)؛ «استراتژی جنگ ایران و عراق و درس‌های برگرفته از آن»؛ مترجم: م. مختاری؛ مجله‌ی نكاه؛ شماره‌ی ۱۵ و ۱۶.
- جهانبگلو، رامین (۱۳۷۸)؛ «کلاوزویس و نظریه‌ی جنگ»؛ تهران: انتشارات هرمس.
- چوبین، شهرام (۱۳۷۱)؛ «ایران و جنگ از تنگنا تا آتش‌بس»؛ فصلنامه‌ی بررسی‌های نظامی دانشکده‌ی فرماندهی و ستاد: درآمدی بر تاریخ تمدن؛ تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- کردزمن، انتونی (۱۳۹۰)؛ «درس‌های جنگ مدرن»؛ تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.

- درودیان، محمد (۱۳۸۱)؛ «جنتاب‌نایدیری جنگ»؛ تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
- دونرتی، جیمز (۱۳۷۶)؛ «نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل»؛ مترجم: ع. طیبس، و. بزرگی؛ تهران: انتشارات قدس.
- روسک، جوزف اسلبی (۱۳۶۹)؛ «مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی»؛ مترجم: ب. نبوی، ا. کریمی؛ تهران: انتشارات فروردین.
- صمدی رندی، یونس (۱۳۷۶)؛ «مجموعه قوانین، مقررات، آیین‌نامه‌ها، بخشنامه‌ها و معاهدات میراث فرهنگی کشور»؛ تهران: انتشارات پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی کشور.
- طیب جم، منیر (۱۳۷۶)؛ «نقش آموزشی موزه‌ها»؛ مجله‌ی موزه‌ها: شماره‌ی ۱۷.
- متقی، ابراهیم (۱۳۷۶)؛ «کارکرد سیستم بین‌المللی در جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران»؛ مجله‌ی دفاعی سپاه: شماره‌ی ۱.
- مظاهری تهرانی، حمید (۱۳۸۲)؛ «حفظ و نگهداری آثار موزه‌ای شهدا»؛ تهران: بنیاد شهید انقلاب اسلامی، معاونت پژوهش و تبلیغات، نشر شاهد.
- ملاصالحی، حکمت‌الله (۱۳۸۳)؛ «موزه وجهی از یک رویکرد»؛ همایش موزه‌ها در هزاره‌ی سوم؛ تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- می‌یر، پیتر (۱۳۷۱)؛ «جامعه‌شناسی جنگ و ارتش»؛ مترجم: م. مهدوی، ع. ازغندی؛ تهران: نشر قومس.
- نوزر، کارلا (۱۳۸۷)؛ «ناسازگاری عناصر استراتژیک صدام»؛ مترجم: پ. شریفی‌نیا؛ فصلنامه‌ی مطالعات جنگ ایران و عراق، شماره‌ی ۶.
- یزدان‌فام؛ محمود (۱۳۸۰)؛ «تأثیرات متقابل تحولات استراتژیک جنگ ایران و عراق در چند مسأله‌ی راهبردی»؛ تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.